

Beide onderstaande artikelen verschenen in *Inspirare. Tijdschrift voor charismatische en evangelische theologie*, jaargang 4 (2022), nr. 1, p. 26-36 (Hetteema) en p. 37-45 (van Hierden, Stoppels)

Kerk in Laak

Leven uit kwetsbaarheid in een Haagse gemeente

– door Theo Hetteema –

Foto: Jan Baronner

Het pand werd bij de bouw genomineerd voor de architectuurprijs van het lelijkste gebouw van Den Haag, in de kerkzaal ontbreekt het aan daglicht en het zijn een kleine twintig, voor het merendeel vergrijsde kerkgangers die op zondag de kerkzaal bevolken. Talloze malen was er sprake van om de geloofsgemeenschap op te heffen. Toch is hier een kleine gemeente aanwezig die bewust een plek inneemt in het stadsdeel Laak en niet van plan is het bijtje erbij neer te leggen. Geen gemeente die als model kan dienen voor groei, maar wel een gemeente waar de Geest vertoeft, voor wie met andere ogen wil kijken. Een portret van de Haagse gemeente Kerk in Laak in hun kerkgebouw De Oase.

In 1991 kwam ik als jonge theoloog te wonen in het Haagse stadsdeel Laak, met eenzelfde reden als ieder ander: de huizen waren er goedkoop, en met dezelfde intentie als de meeste bewoners: zo gauw je wat meer te besteden had, vertrok je naar een betere wijk.¹ In die tijd waren er in de wijk twee Hervormde wijkgemeenten, een Gereformeerde Kerk, twee Rooms-katholieke parochies, het Leger des Heils en een voortdurend fluctuerend aantal migrantenkerken. Dertig jaar later zijn de twee

¹ Het Haagse stadsdeel Laak bestaat uit de buurten Spoorwijk, Laak-Centraal, Laakhavens, Schipperskwartier, Laak-Noord en Binckhorst. In de praktijk wordt vaak gesproken over 'Spoorwijk-Laakkwartier'.

parochies en het Leger verdwenen. De migrantenkerken fluctueren nog steeds en van de drie allang gefuseerde Hervormde en Gereformeerde wijkgemeenten is nog een kleine protestantse geloofsgemeenschap over.

Al die jaren ben ik betrokken geweest bij het kerkenwerk in de wijk. Ik heb minstens drie pogingen meegemaakt om de gemeente op te heffen en de gemeente in steeds verschillende vormen toch ook steeds weer zien doorgaan. Wat is de kracht van deze gemeente? En welk interpretatiekader moet je toepassen op een kleine geloofsgemeenschap, als woorden als kwijnend of krimpend niet de lading dekken? Vanuit mijn eigen betrokkenheid bij Kerk in Laak geef ik een exposé van de gemeente.

Daartoe vertel ik iets over de achtergrond van de wijk, ontstaan als vooroorlogse arbeiderswijk met grote kerkgebouwen. Vervolgens stip ik iets aan uit een geschiedenis van krimp en reorganisatie en vertel ik over de omslag naar een kleine buurtgemeente. Tot slot reflecteer ik over de bloeifactoren van deze kleine en kwetsbare geloofsgemeenschap en reik ik een theologische duiding aan.

Geschiedenis en achtergrond van de wijk

Rond 1900 werden in de polders aan de zuidkant van Den Haag industriële havens aangelegd. Naast het havengebied moesten woonwijken verrijzen en dat was in die tijd een revolutionair concept. De arbeiders zouden gescheiden van hun werk en toch op loopafstand ervan wonen en met voorzieningen als scholen en badhuizen moest een hygiënische en aantrekkelijke woonomgeving gecreëerd worden. In 1908 maakte de beroemde architect Berlage een stratenplan voor deze wijk, waarin een centrale as met lange zichtlijnen (waarin bioscoop en kerk op elkaar zouden uitkijken) gecombineerd werd met woonstraten. Maar het bleek te duur te zijn om de laaggelegen poldergrond bouwrijp te maken en het plan van Berlage bleef liggen.

Uiteindelijk kon het plan alleen rendabel gerealiseerd worden door het aantal woningen te verdubbelen. In het geplande Laakkwartier gebeurde dat met de bouw van de compacte Haagse portiekwoningen, die aan particulieren werden verkocht. Bij de huurwoningen van Spoorwijk werd het bouwen rendabel door een horizontale streep door de geplande huizen te trekken: wat bedoeld was als een gezinswoning werd opgedeeld in een benedenwoning en een bovenwoning. Zodoende kwamen in woningen van minder dan 50 m² grote gezinnen te wonen. Zo kwam er vanaf eind jaren twintig een woonwijk tot stand, die van meet af aan last had van overbevolking.

De kerken gedijden wel in deze dichtbevolkte wijk. De Hervormde Oranjekerk in Spoorwijk had 900 zitplaatsen en dubbele diensten op zondagmorgen, de Hervormde Laakkapel in Laakkwartier zeshonderd en de Gereformeerde Laakkerk achthonderd zitplaatsen in de kerkbanken.

Vanaf de jaren zeventig veranderde de bevolkingssamenstelling van de wijk. Er kwamen arbeidsmigranten uit Turkije en Marokko, die gingen werken in de kassen van het Westland. Autochtone Nederlanders trokken weg naar Zoetermeer en later naar de Vinexwijken van Den Haag. In de jaren 2000 kwamen er steeds meer Oost-Europeanen in de wijk wonen en door de vestiging van de Haagse Hogeschool zijn er veel studenten bijgekomen.

In 2021 kent het stadsdeel ruim 43.000 inwoners, maar daar kan nog een fors aantal niet-geregistreerde inwoners bij worden opgeteld. Berucht is de 'verkamering' van appartementen, waarin te veel illegale Oost-Europese arbeidsmigranten gehuisvest worden. De bevolkingsdichtheid is ruim 16.000 per vierkante kilometer. Daarmee blijft de wijk onder de top tien van dichtstbevolkte buurten van Nederland, maar het is duidelijk dat er sprake is van een grote bevolkingsdichtheid.² Vanaf de jaren negentig is veel geïnvesteerd in vernieuwing van de wijk. De industriële havens zijn verdwenen en hele straten zijn gesloopt. Daar is woningbouw voor teruggekomen, maar ook daarvoor geldt: om die rendabel te maken zijn de huizen en appartementen in veel gevallen te klein gebouwd. Laak is een stadsdeel waarin veel geïnvesteerd wordt, maar dat ook kwetsbaar is en blijft.

De protestantse kerk in het stadsdeel

In deze dichtbevolkte, multiculturele wijk waren oorspronkelijk drie protestantse kerkgebouwen. De Hervormde Oranjekerk was in de jaren negentig al gesloopt en de wijkgemeente ging kerken in een multifunctioneel gebouw met seniorenwoningen en welzijnsvoorzieningen. Daarin kwam een gedeelte dat onder de naam 'De Oase' werd ingericht als een diaconaal buurthuis, dat ook 's zondags als kerkzaal kon worden gebruikt (zie de foto). Het diaconale buurtwerk, gefinancierd en ingevuld door de Haagse Hervormde diaconie, werd een belangrijke vitaliserende impuls voor de Hervormde wijkgemeente, al waren er ook veel strubbelingen in de omgang met elkaar. De Gereformeerde Laakkerk werd verkocht aan een Chinees kerkgenootschap en in 2000 gingen de Laakkerkers en de wijkgemeente van de Oase samen met de wijkgemeente van de Laakkapel kerken in de Laakkapel. De Oase was daarna geen kerk meer.

Zonder het diaconaal buurthuis als partner begon de wijkgemeente in 2007 in de Laakkapel zelf aan een project 'pastoraal-missionaire gemeenschap Laak'. Onder leiding van een kerkelijk werker werd een aantal activiteiten opgezet waarbij het verschil tussen binnenkerkelijk werk en op de buurt gerichte activiteiten verdween. Wat er was aan bestaande kerkelijke activiteiten (zoals de kerkdiensten of een ouderengroep) bleef bestaan. Maar wat er verder werd opgezet moest aan het criterium voldoen dat het van belang was voor kerkelijke en niet-kerkelijke mensen. Zo kregen de buurtmaaltijden een nieuwe invulling, kwam er een maandelijkse inloopmiddag voor mensen met rouw en waren er filmavonden met een gespreksthema.

Die wijkgemeente ging zich tooien met de benaming 'wijkgemeente Kerk in Laak' en heeft tot 2012 in de Laakkapel gezeten. Daarna bleek het gebouw te duur en te bewerkelijk te zijn voor de wijkgemeente. De Protestantse Gemeente te 's-Gravenhage, die inmiddels ontstaan was na een fusie van Hervormde gemeenten en een aantal Gereformeerde Kerken in Den Haag, kwam tot een grootse bezuinigingsoperatie. De wijkgemeente Kerk in Laak nam het besluit om een goedkopere huisvesting te vinden en ging terug naar het gebouw van De Oase. De wijkpredikant met een 70% aanstelling ging met emeritaat en de predikant van de

² Zie <https://allecijfers.nl/wijk/wijk-38-laakkwartier-en-spoorwijk-den-haag/>

naastliggende wijkgemeente Marcuskerk in Moerwijk ging één dag in de week voor Kerk in Laak werken.

Ik beschrijf dit zo uitgebreid omdat het betekent dat er geen lid van de oudere generatie is, die nog kerkt in een kerkgebouw waar hij van jongs af aan affectief aan gehecht is. De Oranjekerk is gesloopt, de Laakkerk is verkocht en de Laakkapel is een moskee geworden. Het geeft een bepaalde meegaandheid voor nieuwe ontwikkelingen maar veroorzaakt ook een bepaalde gelatenheid bij wat er allemaal gebeurt qua kerkelijke ontwikkelingen.

Gelatenheid en omslag

Die gelatenheid werd duidelijk in de volgende jaren. De wijkgemeente werd ondergebracht in een cluster samen met de Marcuskerk in Moerwijk en de Valkenboskerk in het Valkenboskwartier en Transvaal. Het gebouw van de Valkenboskerk werd verkocht en er bleven met de Marcuskerk en De Oase twee 'vierlocaties' over die, zonder logische geografische positionering, een gebied van zo'n 120.000 inwoners moesten bestrijken.

In een adembenemend tempo verdampte de kerkelijke bevolking van het gedeelte Valkenboskerk en bleven de kerkenraden van de Marcuskerk en Kerk in Laak over om met elkaar een wijkgemeente te vormen. Ondanks een bestuurlijke fusie tot één wijkgemeente (met de naam De Drieklank) is het nooit tot een eenheid gekomen.

Dat heeft te maken met geografische verschillen: Moerwijk en Spoorwijk-Laakkwartier worden van elkaar gescheiden door een spoorlijn. Maar meer nog waren er kwalitatieve verschillen. De Marcuskerk ontwikkelde zich door de jaren heen tot een evangelisch-confessionele wijkgemeente, die, naast een Moerwijkse bevolking, goed opgeleide jonge gezinnen uit heel Den Haag ging trekken. Kerk in Laak was van een meer midden-orthodoxe snit, bond een veel oudere leeftijdsgroep aan zich, had leden uit het stadsdeel Laak of de directe omgeving en van een lager opleidingsniveau.

De samenwerking tussen Kerk in Laak en de Marcuskerk was bestuurlijk opgelegd maar leidde nooit tot synergie of nauwe samenwerking. Een nieuwe impuls kwam voor Kerk in Laak wel met het stichten van een pioniersplek Leven in Laak in 2014. Deze pioniersplek ging zich richten op jongeren die in Laak kwamen wonen en die veel behoefte hadden aan contact, uitwisseling, maatschappelijke betrokkenheid en interesse in zingeving en geloof. De pioniersplek ontwikkelde zich tot een zelfstandige geloofsgemeenschap, maar er waren van meet af aan contacten met Kerk in Laak.

Het diaconale buurtwerk van de Hervormde diaconie was al die jaren in De Oase gebleven en had inmiddels vorm gekregen onder de vlag van Stek, de uitvoeringsorganisatie van de Protestantse Gemeente te 's-Gravenhage (PGG) en gefinancierd door de diaconie van de PGG. De diaconie wilde graag een goede band tussen haar buurthuizen en de wijkgemeenten. Toen de wijkgemeente in 2012 weer terugkwam in de Oase werd het concept van een 'buurt-en-kerk-huis' ontwikkeld, waarin buurt-diaconale en kerkelijke activiteiten samen zouden gaan.

In 2020 kwam het tot een belangrijke wending voor Kerk in Laak. De diaconie besloot te stoppen met De Oase als buurt-en-kerkhuis. Daarnaast was de kerkgang bij Kerk in Laak gaandeweg geringer geworden en werd het steeds moeilijker om vrijwilligers en vooral kerkenraadsleden te vinden. Zelfs de instelling door de wijkkerkenraad van een commissie die de toekomstige levensvatbaarheid van Kerk in Laak moest onderzoeken werd met gelatenheid ontvangen, zonder veel animo om de commissie te bemensen.

De commissie verkende verschillende mogelijkheden van samenwerking met andere geloofsgemeenschappen, maar kon uiteindelijk niet tot een ander voorstel komen dan de opheffing van de locatie De Oase/Kerk in Laak. Dit zou de mogelijkheid geven om de krachten te bundelen in één vierplek, de Marcuskerk in Moerwijk, en op die locatie meer te ontwikkelen voor gezinnen met kinderen. De wijkkerkenraad besloot met dit voorstel in augustus 2020 om te stoppen met kerkdiensten in De Oase.

Het voorgenomen besluit stuitte op grote weerstand bij de meeste kerkgangers van Kerk in Laak, tot verbazing van de wijkkerkenraad die vanwege het moeizame invullen van de toekomstcommissie en het jarenlange tekort aan vrijwilligers had gedacht dat dit de beste oplossing was. Bij de kerkgangers was de gedachte vooral: het kan toch niet zo wezen dat er in een compleet stadsdeel van Den Haag geen protestantse gemeente meer aanwezig is? Qua afstand waren voor de meesten de kerkgebouwen in het naastgelegen Rijswijk bereikbaar. Maar de gedachte dat er een kerk in de buurt moet zijn, sloeg voor de kerkgangers niet alleen op geografische nabijheid maar ook op presentie in het stadsdeel Laak.

Vanuit Kerk in Laak bleken er ineens acht mensen in een commissie te willen gaan zitten om een alternatief voor de sluiting te bedenken. Binnen een maand lag er een voorstel om als huisgemeente verder te gaan. Daarbij werd gekeken naar een mogelijkheid die vanaf 2018 in de kerkorde van de Protestantse Kerk wordt geboden en naar het voorbeeld van de huisgemeente van Blauwkapel-Groenekan.³ Kerkordelijk gezien kon dat alleen bij opheffing van een wijkgemeente, terwijl in dit geval alleen een vierplek van een wijkgemeente werd opgeheven. Uiteindelijk is ervoor gekozen om Kerk in Laak wel de invulling te geven van een huisgemeente maar de kerkordelijke status toe te kennen van een 'voorziening', die een Algemene Kerkenraad volgens de kerkorde van de Protestantse Kerk kan treffen.⁴ De commissie die Kerk in Laak is gaan besturen spreekt van een 'buurtgemeente'. Daarmee is een nieuwe term gesmeed, die voor deze geloofsgemeenschap precies uitdrukt wat ze wil zijn: een kerk die present is in de buurt.

Invulling van de buurtgemeente

Sinds 1 januari 2021 is deze buurtgemeente operationeel. De drie overgebleven kerkenraadsleden zijn aangevuld met een vierde ambtsdrager en zeven

³ *Kerkorde en ordinanties van de Protestantse Kerk in Nederland*, Ordinantie 2-5-10 t/m 13, zie <https://www.protestantsekerk.nl/download8316/Kerkorde%20en%20ordinanties%20-%20versie%20december%202019%20-%20def%20dd%202-12-2019.pdf> Voor de huisgemeente van Blauwkapel-Groenekan: <http://www.blauwkapel-groenekan.nl>

⁴ *Kerkorde*, Ordinantie 4-7-2.

kernvrijwilligers, die tezamen de commissie vormen die de buurtgemeente bestuurt. Zo is er maar liefst een commissie van elf personen die bewuste kernvrijwilligers zijn. Zo'n vierhonderd leden stonden in de ledenregistratie als 'actief' geregistreerd, wat vooral betekent dat ze niet zelf hebben aangegeven als passief geregistreerd te willen zijn. Er waren ongeveer zeventig betalende leden in de oude situatie. Alle actieve leden zijn aangeschreven met de vraag of zij in de wijkgemeente De Drieklank wilden blijven, met kerkgebouw de Marcuskerk in Moerwijk, of lid wilden worden van de buurtgemeente, met als gebouw De Oase. Zo'n vijftig personen hebben gekozen voor het lidmaatschap van de buurtgemeente. De overigen blijven automatisch lid van de bestaande wijkgemeente, die opereert vanuit Moerwijk en in Laak geen activiteiten meer onderneemt. Twintig personen zijn als vriend van de gemeente geregistreerd.

De buurtgemeente heeft geen eigen predikant. Onderling pastoraat is de basis, aangevuld met ondersteuning door een emeritus-predikant en door de schrijver van dit artikel. Dat onderling pastoraat krijgt vorm in bezoek aan gemeenteleden, maar ook in de gesprekken die vrijwillige gastheren en gastvrouwen bij de wekelijkse buurtkoffie hebben met bezoekers. Het maandelijkse 'AlleenCafé' voor rouwenden is een prachtige gelegenheid van lotgenotencontact en onderlinge ondersteuning, waar de aanwezige pastor vooral faciliteert en stroomlijnt. De cantorij heeft een belangrijke functie in het onderlinge meeleven. Uitvaarten worden soms geleid door een ouderling die een uitvaarttraining heeft gevolgd of door een predikant naar keuze. Gemeenteleden geven regelmatig aan dat ze liever hun uitvaart geleid zien door de getrainde ouderling die hen kent dan door een predikant die geen geschiedenis met hen heeft.

De wekelijkse kerkdiensten hebben gewoonlijk een traditionele invulling, waarin gastpredikanten voorgaan. Bij een gemeentegesprek was een aantal jaren geleden al aangegeven dat men prijs stelt op een predikant met een 'echte' preek en niet iemand met een 'praatje'. Meer nog dan een wens om cognitieve verdieping drukt naar mijn idee de aanwezigheid van een 'echte' predikant uit dat de gemeente serieus genomen wordt en zich niet afgescheept voelt. Datzelfde gevoel spreekt ook uit de liturgie die begint met bemoediging en groet in beurtspraak. Meer dan als een hoogliturgische beleving wordt die beurtspraak ervaren als een teken dat de dominee het niet alleen voor het zeggen heeft, maar dat de gemeente serieus wordt genomen.

Eens in de maand is er een kringviering, die juist wel laagdrempelig is ingericht. Na jaren van een moeizame invulling wordt de kringviering nu gehouden samen met de pioniersplek Leven in Laak.

Het zit diep in het leven van bewoners van de wijk dat ze zich niet serieus genomen voelen of zich slachtoffer voelen van het beleid van gemeentepolitiek, zorgverzekeraars of woningcorporaties. De waarde van de kerk in de buurt is erin gelegen dat ze mensen het besef geeft dat ze serieus worden genomen. Bij veel gelegenheden lukt het om een niet-oordelende houding in te nemen, waaruit dit blijkt. Ik vind het bijvoorbeeld mooi om te zien dat er niet veroordelend wordt gekeken naar mensen die te laat de kerkdienst binnenglijpen. Het heeft een oorzaak in psychische problemen, slaapproblemen of vervoer en het helpt iemand niet verder om daar veroordelend op te reageren.

De buurtgemeente mag tegen een schappelijke vergoeding van de Diaconie het gebouw van De Oase voor een aantal dagdelen blijven huren. Vanaf 2022 komt er naast Kerk in Laak vrouwenbuurtwerk in het gebouw, als project van het welzijnswerk in de wijk. Daarmee verschijnt een sterke samenwerkingspartner.⁵ Door een grote gift lijkt Kerk in Laak voor het eerst in decennia het boekjaar te kunnen afsluiten met zwarte cijfers. Belangrijker is dat er een geloofsgemeenschap is die klein is, maar niet kwijnend, gering in aantal, maar niet versleten.

Bloefactoren van Kerk in Laak

Wat zijn de bloefactoren van deze buurtgemeente? Ik zie er zelf tenminste vier.

1) De missie van de gemeente is om kerk in de buurt te zijn: kerk in Laak. Het lukt de gemeente om bij die missie te blijven. Toen in de zomer van 2020 na de kerkdienst werd verteld dat Stek zou ophouden met het diaconale centrum, zei een van de gemeenteleden: 'We hadden in de oude Oranjekerk al een kinderclub voor kinderen uit de buurt en een spreekuur van de dokter. We waren altijd al buurtgericht. Dat hebben we een tijdlang samen op met Stek kunnen, nu gaan we er dan zonder Stek maar weer mee verder.' Dat is een prachtige uitdrukking van een mission statement dat voortkomt uit een geschiedenis en levend is.

2) De gemeente is er zich van bewust dat ze klein is en de kerkelijke presentie niet groots kan neerzetten. Van bijvoorbeeld de tien basisscholen in het stadsdeel is er contact met één. Den Haag is de meest gesegregeerde stad van Nederland en bewoners leven in een eigen kring van cultuurgenoten. Buiten die kring wordt simpelweg niets opgepikt en je mag ervan uitgaan dat op tien meter afstand van het gebouw niemand weet dat daar een kerk zit, ondanks het grote lichtbord met de naam erop. Wat de gemeente doet, zal altijd additioneel zijn bij wat anderen doen. Maar de kracht van de gemeente ligt in betrouwbare aanwezigheid, waar welzijnswerk het in andere gevallen vaak moet hebben van kortlopende projecten of projectleiders die snel weer vertrekken.

3) De gemeente gaat bondgenootschappen aan, door samen te werken met het stedelijke diaconale buurtwerk, met een bewonersorganisatie, met het stadsdeel, of het welzijnswerk. Dat is niet altijd een succesverhaal. Een intensieve samenwerking met een Nigeriaanse migrantengemeente in de jaren 2000 liep uit op een kater voor beide groepen. Dat had er onder andere mee te maken dat de Nigeriaanse gemeente naar haar moederkerk moeilijk toe kon beargumenteren waarom ze samenwerkte met een witte gemeente die qua geloofsopvattingen anders in het leven stond. De samenwerking met het diaconale buurtwerk behield altijd een zekere rivaliteit. En toch is er op beslissende momenten bereidheid om met andere partijen samen te werken.

4) Het lukt de gemeente om niet vast te houden aan wat niet meer is, maar zichzelf te overstijgen en zich opnieuw te verhouden tot de werkelijkheid van het moment. Dat is het geval geweest bij de vele verhuizingen naar andere kerkgebouwen en in de omgang met ongewilde situaties. De gemeente zoekt steeds een jasje dat haar past.

⁵ Zie voor het gemeentewerk www.kerkinlaak.nl

Je ziet het terug in de inrichting van de kerkzaal, met een beperkt aantal stoelen, zonder de suggestie dat er honderden bezoekers komen. Dat blijkt ook in de nieuwe vorm van de buurtgemeente, met haar lichte bestuursvorm.⁶ Het blijkt dat die lichtere vorm aantrekkingskracht heeft. Nu zijn er wel vrijwilligers te vinden voor taken waar twee jaar geleden niemand voor was.

Het kwetsbare lichaam van Christus

Tegelijk is Kerk in Laak kwetsbaar. Het bestaan van de gemeente is afhankelijk van de welwillendheid van allerlei kerkelijke organen. Allerlei taken hangen aan enkelingen. Sommige dingen kunnen simpelweg niet gerealiseerd worden, zoals het maken van video-opnames van de kerkdienst, wat in coronatijd een pre zou zijn.

In die kwetsbaarheid zit voor mij de grootste ecclesiologisch-theologische vraag. Kwetsbaarheid is een waarde die tegenwoordig veel in de mond wordt genomen. Als kerkelijke gemeenten willen we openstaan voor kwetsbare mensen. Er moet ruimte zijn voor hun verhaal en hun ervaringen. Maar hoe moeten we omgaan met het feit dat een gemeente in haar wezen kwetsbaar is? In wezen is de gemeente uitdrukking van het lichaam van Christus. De opgestane Heer is echter een Heer die zijn wonden toont. Christus leeft niet alleen in kwetsbaarheid maar zelfs in de feitelijke kwetsuren.

Zou het dus niet zo kunnen of moeten zijn dat een gemeente niet alleen ruimte maakt voor kwetsbaarheid, maar ook zelf met kwetsuren leeft? In het geval van Kerk in Laak: de kwetsuur van vergrijzing, uit het zicht verdwenen zijn van een wijk waar ooit de kerktorens over de hele wijk te zien waren, het onvermogen om bestuurlijk capabel te zijn. In het stadsdeel Laak wonen veel mensen die het amper redden, die moeite hebben om regie over hun leven, werken, wonen, gezondheid en relaties te krijgen. Moet een kerk die kerk in de buurt is, dan niet in haar wezen ook worstelen met haar kwetsuren, haar moeite om regie te hebben over haar kerkelijk bestaan en presentie in de wijk?

'De kracht openbaart zich eerst ten volle in zwakheid,' zegt Paulus in 2 Korintiërs 12:9 (NBG '51). We beamen als theologen en kerkelijke leiders het mooie van deze Bijbeltekst, maar zijn wellicht ondertussen als de jonge Augustinus die tot God bad: 'Geef me kuisheid en matigheid. Maar nu nog even niet.' Zo is onze gedachte: 'Geef ons kwetsbaarheid. Maar nu nog even niet.'

Bij Kerk in Laak is het niet een nobele intentie om die kwetsbaarheid en kwetsuren toe te laten, maar eenvoudig de omstandigheid dat we niet anders kunnen. En dan openbaart zich de Geest, die kracht is die zich in zwakheid openbaart. Ik ervaar dat voortdurend in het gemeentelven, vooral wanneer mensen een inbreng hebben die in andere gemeenten gemakkelijk over het hoofd gezien zouden zijn.

⁶ In de buurtgemeente, naar model van de huisgemeente uit de protestantse kerkorde, is er niet een aparte wijkraad van kerkrentmeesters en wijkraad van diakenen met een aparte kas en overlegstructuur. Er is een minimum aantal ambtsdragers en daarnaast wordt de besturende commissie gevormd door kernvrijwilligers.

Toen de commissie van de op te richten buurtgemeente in september 2020 haar idee mocht 'pitchen' bij de wijkkerkenraad van De Drieklank, vroeg een van de kerkenraadsleden aan de commissie: 'Waar zien jullie jezelf over dertig jaar staan?' Organisatiekundig was dat een goede vraag, maar misschien was het geen goede geloofsvraag. Het antwoord dat werd gegeven, was: 'Misschien bestaan we over vijf jaar niet meer. We moeten niet pretenderen daar iets over te willen zeggen. Maar dan zijn we er in ieder geval die vijf jaar geweest voor en in de buurt.'

Leven uit kwetsbaarheid en in gekwetstheid: met andere woorden zou je dat een bestaan in contingentie kunnen noemen. Het contingente is dat wat zich niet in algemene regels laat vangen. Dat contingente is naar mijn overtuiging bij uitstek het domein waarin God heilzaam present is. Je zou allerlei Bijbelverhalen kunnen lezen als een zoektocht om juist in het contingente, in levenssituaties en maatschappelijke omstandigheden die zich niet in algemene regels laten vangen het present zijn van Gods Geest en kracht te onderscheiden. Kan een kerk dat contingente ook zijn? Bij Kerk in Laak is het leven in het contingente sterk aanwezig. Dat maakt dat de buurtgemeente Kerk in Laak per definitie niet zomaar tot een model te maken is van gemeenteopbouw of gemeentegroei. Maar dat maakt haar nog niet minder van waarde.

Dr. Theo Hetteema werkt als theoloog bij het Protestants Landelijk Dienstencentrum en bij het Seminarium van de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten. Hij woont in Den Haag en is actief vrijwilliger bij de besproken buurtgemeente Kerk in Laak.
E: tlhetteema@pthu.nl

Gelovige koppigheid. Kerk als *tiny house*

- Nadine van Hierden en Sake Stoppels -

[foto]

Inleiding

De rubriek 'Wegen tot vernieuwing' bestaat al een heel aantal jaren en wordt ook gewaardeerd, merken we. Dat komt door kennelijk herkenbare zoektochten naar vernieuwing. De rubriek kent echter wel een risico: een teveel aan succesverhalen. Dat risico is inherent aan deze rubriek. Vanuit ons werk vangen we ook regelmatig een dergelijk signaal op. Voorgangers en andere betrokkenen in de kerk worden moe van verhalen over groei, vernieuwing en nieuwe vitaliteit. Ze voelen zich niet gekend in hun geploeter, de voortdurend dalende cijfers en de vermoeidheid en uitgeblustheid in de eigen geloofsgemeenschap. Daarom is het goed dat we in deze aflevering niet het geluid horen van een sterke geloofsgemeenschap die groeit en bloeit, maar lezen over krimp, kerkelijke kaalslag en kwetsbaarheid. Dat is immers de praktijk van de meeste kerken in Nederland. Kwantitatieve groei is een uitzondering en als deze er is, komt het meestal door intern-kerkelijke verhuizingen en nauwelijks door het toetreden van nieuwkomers. Theo Hetteema vertelt een eerlijk verhaal over pijn en moeite en over gelatenheid. Tegelijk zien we koppigheid en vitaliteit die er toe leidt dat de kerk zich niet terugtrekt uit de wijk, maar daar als huis- of buurtkerk blijft. Daarmee staat het in zekere zin model voor het bredere zoeken naar kleinschalige en 'beheerbare' vormen van geloofsgemeenschap in onze tijd. Al met al is dat genoeg reden om zijn verhaal in onze rubriek op te nemen en deze geloofsgemeenschap in Laak nog eens van meerdere kanten te bekijken.

We beginnen met de oriëntatie op de buurt. Dat is vaak meer een mooie slogan dan een realiteit. Vervolgens staan we stil bij de kwetsbaarheid van de huisgemeente in Laak. Is kwetsbaarheid een roeping van elke gemeente? Daarna kijken we meer organisatiekundig naar de gemeente. Dan gaat het over de inbedding in grotere kerkelijke verbanden en het contrast tussen een hard en een zacht perspectief op samenwerkingsverbanden. Daarbij valt op dat de 'harde' aanpak van kerksluiting in Laak zachte krachten wakker maakt en de gemeente als huisgemeente doorgaat. Tenslotte wijzen we nog op de waarderende aanpak die we bij Hetteema zien en staan we stil bij de landelijke PKN die ruimte heeft gemaakt voor nieuwe gestalten van kerk-zijn.

Oriëntatie op de buurt

Hans Riphagen, docent en onderzoeker aan het Baptistenseminarie aan de VU in Amsterdam, promoveerde in 2021 op een dissertatie over kerk-zijn in de buurt.⁷ Hij deed empirisch onderzoek in zijn eigen woonwijk Lunetten in Utrecht en kwam tot een ontnuchterende conclusie. Het spreken over 'kerk-in-de-buurt' blijkt een stuk populairder te zijn te zijn dan het praktiseren ervan. Missionaire lectuur kan hoog opgeven van de op de buurt of wijk of het dorp betrokken gemeente, maar de praktijk is weerbarstig en valt vaak zwaar tegen. Dat heeft zeker ook met maatschappelijk ontwikkelingen te maken. Onze

⁷ Hans Riphagen, *Church-in-the-Neighbourhood. A Spatio-Theological Ethnography of Protestant Christian Place-making in the Suburban context of Lunetten*, eigen uitgave 2021. Zie ook de bespreking van het boek door Ilonka Terlouw in *Inspirare* 2021-4, p. 56-62

samenleving 'ontwijd' steeds meer. Zeker hoger opgeleiden hebben vaak een netwerk dat nauwelijks nog langs de weg van geografische nabijheid is georganiseerd. Je buurt of wijk doet er niet meer zoveel toe. De digitalisering, extra gevoed door de coronacrisis, heeft dat nog eens enorm versterkt. In Lunetten blijft de kerkelijke presentie beperkt tot tijdelijke en kleinschalige initiatieven. Riphagen heeft in andere buurten geen onderzoek gedaan, maar we mogen er wel vanuit gaan dat Lunetten geen uitzondering op de regel is. In zijn eigen woorden: 'het relaties aangaan met mensen die 'anders' zijn blijkt vaak ingewikkelder dan gedacht; ook het nastreven van een betekenisvolle relatie met de burens strandt vaak op de sociale regels en verwachtingen van een typische burensrelatie. Tot slot moet inzet voor de buurt altijd ingepast worden in een leven met een veelal drukke agenda en een aantal andere rollen en verantwoordelijkheden.'⁸

Tegen deze achtergrond krijgt het verlangen van de mensen van 'Kerk in Laak' extra reliëf, zeker als we in aanmerking nemen dat Laak - veel meer dan bijvoorbeeld Lunetten - bepaald niet de ultieme woonwijk is voor veel gelovigen. Er is een natuurlijke neiging van kerkmensen, en dus ook van kerken om, zo gauw als het kan te verhuizen naar de betere buurten. Hettema bespeurde die neiging ook bij zichzelf toen hij een huis vond in Laak. Hij ging er naar toe om er zo gauw mogelijk ook weer weg te kunnen gaan. Een Amerikaanse onderzoeker noemde dat patroon zestig jaar geleden 'de suburbane gevangenschap van de kerken'.⁹ Dit plaatje is ook herkenbaar vanuit het portret van Hettema. Dat maakt het verlangen van de geloofsgemeenschap in Laak bijna contra-cultureel. Ze gaat niet mee in de bijna natuurlijke kerkelijke flow richting de betere buurten. Dat is een keuze die erkenning en waardering verdient. Het is immers allerm minst een gemakkelijke weg die gekozen wordt. De keuze voor de buurt steunt in Laak op een al lang bestaande oriëntatie op de wijk. Hettema laat dat mooi zien in zijn eerste bloefactor. Het is een kwestie van lange adem en de bereidheid je presentie ook iets te laten kosten. In dat verband is een reactie op het onderzoek van Riphagen wel prikkelend. Tjerk van Dijk en Ron Becker schreven in het Nederlands Dagblad kritisch over Riphagens constatering dat buurtgerichtheid van de kerk in Lunetten niet echt lukt: 'Missie vraagt om een houding van ontleding, zoals Christus zichzelf ontledigde (Filippenzen 2). Het betekent het proces van dieper 'afdalen' in een bubbel die niet per se de jouwe is, het willen aarden, het leren houden van de mensen en je buurt. Dat vraagt teleurstellingen incasseren en een lange adem. Accepteren dat het moeilijk is. Kiezen om er 'te zijn'. Het betekent ook bidden dat God je gebied verkleint¹⁰, zodat je daar goed in kunt bewegen en ademen, en leert zien wat God al aan het doen is. Zodat je 'voelt' wat de noden zijn. Misschien heb je niks met je buurt. Het punt is dat Jezus wél iets met jouw buurt heeft, en dat dat een appèl op jou mag doen'.¹¹ Het lijkt er op dat ze dat in Laak beter begrepen hebben dan in Lunetten.¹² We wijzen hier ook nog op het netwerk

⁸ Riphagen, idem, p. 309

⁹ Gibson Winter, *The Suburban Captivity of the Churches*, New York 1961. Inmiddels is er uiteraard heel veel veranderd en heeft de kerk in onze samenleving nauwelijks nog natuurlijke, vanzelfsprekende biotopen.

¹⁰ Dit is bepaald geen gangbaar, maar wel een prachtig gebedspunt! Een Amerikaanse stedelijke gemeente trok op de kaart een cirkel van 1 mijl doorsnee om het gebouw heen en beschouwde dat gebied als haar missionaire concentratiegebied.

¹¹ Nederlands Dagblad, 10 juni 2021. We horen hier ook de echo van het denken van Samuel Wells die de kerkelijk focus wil verschuiven van 'doen voor' naar 'zijn met'. Zie Samuel Wells, 'To be or not to be', in: *Inspirare*, jrg. 1 (2019), nr. 3, p. 10-17

¹² Mogelijk speelt hier ook de aan- of afwezigheid van kerkgebouwen een rol. Lunetten was de eerste na-oorlogse Utrechtse wijk zonder kerkgebouw. Er is dan ook geen fysieke expressie van kerkelijke aanwezigheid.

Urban Expression dat zich toelegt op het wonen in achterstandswijken en op het delen in het leven van buurtgenoten.¹³ Mensen uit dit netwerk kiezen er voor om te gaan wonen in buurten waar ze, gelet op hun achtergrond en opleiding, vaak helemaal niet 'horen'.

De kracht van kwetsbaarheid

Hierboven noemden we de gemeente koppig. Ze laat zich niet opheffen en wil niet verkassen naar andere delen van de stad. Ze houdt vast aan de eigen buurt. Ze blijft betrouwbaar aanwezig en terecht noemt Hetteema dat haar kracht. Dat is doorgaans geen kracht waarmee je de pers haalt, maar in onze vluchtige samenleving is die kracht wel van grote waarde. Het is goed om deze niet alledaagse waarde te onderstrepen voordat we overgaan naar de kwetsbaarheid van de gemeente. Want die is er zeker ook. Het is ook een sleutelwoord in het artikel van Hetteema. De huisgemeente kan niet bogen op veel power en aanzien. Nuchtere feiten maken duidelijk dat er tal van beperkingen zijn en dat haar toekomst geenszins zeker is. Op de vraag waar de gemeente over 30 jaar denkt te staan, reageert Hetteema terecht dan ook kritisch. Moet je dit soort vragen in deze tijd nog wel willen stellen? Kwetsbaarheid is bij Hetteema's gemeenschap in empirische zin gemakkelijk vast te stellen, maar het is bij hem ook een theologisch geladen begrip. Hij betreft het op het beeld van het lichaam van Christus. Onwillekeurig kunnen we bij het lichaam denken aan perfectie en vitaliteit, maar Hetteema ziet juist de kwetsbaarheid van het lichaam als belangrijk element. Het gaat om een kwetsbare gemeenschap in een kwetsbare wijk. Zijn denken brengt ons bij Paula Irik, auteur van 'Een dapper zootje ongeregeld'. Dit al wat oudere boek gaat over een kwetsbare kerk in Amsterdam-West, de Nassaukerk. Ze refereert daarbij ook aan het beeld van het lichaam: '(....) het lichaam van Christus is een geschonden lichaam, bespot, mishandeld, gekruisigd, begraven. Zo heeft ook de gemeente als lichaam van Christus gestalte noch luister, weggelachen en terzijde geschoven, reëel bestaande belichaming van zijn verwerping. Ze kan haar poriën niet sluiten voor het verdriet, ze moffelt haar kneusjes en kneuzingen niet weg. Open en bloot laat ze haar gaten en littekens zien.'¹⁴ De kerk is in haar ogen een beschadigd lichaam met een rimpelige huid. Daarmee gaat ze de utopie van het jonge, volmaakte lichaam te lijf. Op deze manier kan het beeld van de gemeente als het lichaam van Christus helpen om bewust te leven met kwetsbaarheid, beperkingen en hulpbehoevendheid. Dit laatste, de hulpbehoevendheid is overigens niet het monopolie van kwetsbare geloofsgemeenschappen. Elke gemeente van Christus is principieel hulpbehoevend: "zij moet horen wat zij uit zichzelf niet weet en zij heeft hulp nodig onderweg. Zij leeft bij het Woord van God, dat in deze wereld door de feiten weersproken wordt. Het koninkrijk wordt immers verwacht, het is er niet en de boodschap komt om die reden in de gestalte van een belofte."¹⁵

We gaan nog even door op dit spoor. De missionaire roeping van de kerk kan ertoe leiden dat ze zichzelf vooral als de gevende ziet. Zij heeft iets (uit) te delen, iets te geven, ze heeft een zending. Op zich is dat zeker het geval, maar scheefgroei is hier een reëel gevaar. De Duitse theoloog Ulrich Bach wijst daar op. Gebonden aan een rolstoel door polio in zijn kindertijd, typeert hij een gangbare houding binnen de kerken kort en krachtig: 'ons beroep is

¹³ zie <http://urbanexpression.nl/> (6 december 2021). Annemiek de Jonge beschrijft in haar dissertatie *Als een madeliefje tussen de straatstenen* (Amsterdam 2022, nog te verschijnen) deze beweging met een toespitsing op een concreet initiatief.

¹⁴ Paula Irik, *Een dapper zootje ongeregeld. Kerk zijn met en in de buurt*, Gorinchem 1995, p. 126

¹⁵ C.C. den Hertog, *Het spreken van de kerk in de theologie van dr. J.Koopmans*, Utrecht 2018, p. 183

niet de honger, maar de gaarkeuken.¹⁶ Hij komt tot dit beeld, waarbij christenen en noodlijdenden tegenover elkaar geplaatst worden, vanuit een eenzijdig omgaan met het verhaal over het oordeel uit Mattheus 25,31-46. De christen identificeert zich met degene die hulp biedt aan de minste van Jezus' broeders. Hij kleedt de naakte, voedt de hongerige etc. Hij is niet zelf deze 'minste'. Hetteema's gemeenschap is kwetsbaar genoeg om niet in deze valkuil te vallen. Ze is een gemeenschap met tal van kwetsuren en zonder al te veel regie over haar voortbestaan. Dat maakt haar herkenbaar voor de wijk Laak als geheel.

De buurtgemeente en haar verbinding met de kerk in de stad

Hetteema begint zijn beschouwing met een beschrijving van de bredere context van Den Haag, zowel stedelijk als kerkelijk, en zoomt steeds verder in op Laak en de buurtgemeente. In die beweging van wijde *context* naar de toegespitste *community* wordt zichtbaar hoezeer kerkzijn pas echt beleefd wordt in de fysieke gemeenschap die brood en wijn deelt. Meerdere vergaderingen of bovenlokale structuren kunnen helpend zijn, maar worden ook ervaren als hinderlijk. Dat laatste wordt duidelijk in het gebrek aan belangstelling van gemeenteleden om te participeren in (kerkelijke) commissies die niet op het niveau van de lokale gemeenschap opereren. Ongetwijfeld doen hier eerdere ervaringen mee: opgelegde samenwerking die niet leidde tot synergie, het sluiten van kerkgebouwen en het opheffen van samenwerkingsprojecten.¹⁷ Deze waarneming is niet nieuw: de pijn van fusies en processen van schaalvergroting wordt op veel meer plaatsen in de kerk gevoeld. Bovendien is de spannende verhouding tussen lokale gemeenschap en bovenlokale samenwerkingsverbanden gegeven met een presbyteriaal-synodale kerkstructuur.¹⁸ Toch is het is wel belangrijk om er ook op deze plaats de vinger bij te leggen, want Hetteema beschrijft deze nu juist vanuit het perspectief van een kleine huiskerk, die haar eigen plek kiest, maar tegelijk loyaal betrokken blijft in dit kerkelijk verband. We komen aan het slot van dit artikel nog even terug op de rol van de landelijke kerk in dergelijke processen.

Hard en zacht perspectief op samenwerkingsverbanden

Al te vaak wordt in situaties van krimp gehandeld vanuit een 'harde systeembenadering'. Waarden als effectiviteit, efficiëntie en kostenbeheersing spelen een belangrijke rol in samenwerkingsprocessen, die gebaseerd zijn op formele doelen en taken. Die waarden zijn niet onterecht. Het is zinvol om te overwegen of een kwetsbare geloofsgemeenschap over voldoende bestuurskracht beschikt. Er is niet voor niets een minimum aantal ambtsdragers vastgesteld, juist om goed bestuur te borgen. Tegelijk wordt duidelijk dat er ook andere waarden gelden in strategische vraagstukken als deze. Hetteema brengt vanuit zijn ervaring in Kerk in Laak een 'zachte systeembenadering' in. Vanuit dit perspectief wordt duidelijk dat het organogram niet het bepalende systeem is waar mensen betekenis aan ontleen en naar handelen. Integendeel: de context en de onderlinge relaties tussen (groepen) mensen

¹⁶ "Unser Metier ist nicht der Hunger, sondern die Großküche", Ulrich Bach, *Dem Traum entsagen mehr als ein Mensch zu sein. Auf den Weg zu einer diakonischen Kirche*, Neukirchen-Vluyn 1986, p. 82

¹⁷ Vergelijk hier ook René de Reuver, *Anders verder. Missionair kerk-zijn in een dynamische samenleving*, Amsterdam 2012, met name p. 24-58. De Reuver - momenteel scriba van de Protestantse Kerk in Nederland - schreef het boek als predikant van de Marcuskerk in Moerwijk, de beoogde kerkplek waar de mensen van Kerk in Laak krachtens de plannen naar toe zouden moeten na sluiting van de Oase/Kerk in Laak.

¹⁸ Klaas-Willem de Jong, *De Protestantse Kerk in Nederland in het licht van Emden 1571, in het bijzonder met betrekking tot de verhouding plaatselijk en bovenplaatselijk*, lezing 11 november 2021, online te raadplegen via <https://www.theologie.nl/artikelen/verder-met-basics/>.

zijn daarin doorslaggevend. Deze betekenisgeving kan niet niet vanaf tekentafels worden bedacht. Het is daarom voor bestuurders en beleidsmakers van wezenlijk belang om hier echt rekening mee te houden.

In samenwerking speelt altijd een doelgericht aspect mee: dat is de reden van bestaan van het team, de organisatie. Daarnaast er in ieder sociaal verband sprake van een relationeel aspect: dat is een voorwaarde om aan die taak te kunnen werken. Het relationele web kun je de onderstroom noemen. De onderstroom is meestal niet zichtbaar, maar doet altijd mee. Ook in zakelijke vergaderingen waarin vooral doel- en taakgericht wordt overlegd spelen informele verhoudingen, impliciete verwachtingen en verborgen agenda's een rol - al worden ze zelden hardop geuit.

Inclusie, intimiteit, invloed en inspiratie: samenwerkingswaarden

Organisatiepsycholoog William Schutz onderscheidt drie interpersoonlijke behoeften ten aanzien van participatie van mensen in grotere verbanden. Die behoeften zijn inclusie, invloed en intimiteit. *Inclusie* gaat bijvoorbeeld over de grenzen van de groep, de vraag of je mee mag doen, maar ook of je jezelf kunt blijven. *Invloed* gaat over macht en positiebepaling in het verband: wie bepaalt, wie stuurt en hoeveel ruimte is er voor eigenheid? *Intimiteit* betreft vraagstukken over openheid en nabijheid: hoeveel laat je van jezelf zien, wat moet je van elkaar weten voor een veilige en vertrouwde sfeer? Voor iedere behoefte geldt dat mensen (en groepen) daarover kunnen verschillen: er moet dus een werkbare balans gevonden worden tussen deze behoeften, om vervolgens ook goed samen te kunnen werken aan het doel van de organisatie.¹⁹ Organisatiekundige Martijn Vroemen voegt daarom aan deze drie daarom een vierde aspect toe: inspiratie. *Inspiratie* heeft te maken met de zin van het samenwerkingsverband, de *why*. Ook daarin kunnen mensen en groepen van elkaar verschillen.²⁰

Het elan dat - tot verrassing van de wijkkerkenraad - ontstaat als het besluit valt om de kerkdiensten in de buurt te stoppen, is een mooie illustratie van de kracht van deze vier dimensies. Hier wordt pregnant dat de presentie in de buurt voor de kerkgangers in Laak iets is dat hoort bij hun identiteit, dat is onopgeefbaar binnen deze gemeenschap. Ook laat deze geschiedenis zien dat je invloed kunt uitoefenen. Al is de buurtkerk klein en kwetsbaar: ze neemt (en krijgt uiteindelijk!) ruimte om in verbondenheid een eigen weg te gaan, te staan voor wat voor hen belangrijk is. Op het moment dat er écht iets op het spel staat ontstaat er eigenaarschap: dit laten we niet gebeuren, hier zetten we ons voor in.

Ten aanzien van intimiteit is het een spannende vraag of er in de wijkkerkenraad, maar ook in andere meerdere vergaderingen wel sprake was van vertrouwen. Hebben de Laakkerkers met hun geschiedenis en de daaruit volgende gelatenheid zich geoefend in het delen van hun kwetsbaarheid, of was er te weinig veiligheid? Hoeveel echte aandacht was er voor de betrokkenheid en belangen van de gewone kerkganger in Laak?

Ten aanzien van inspiratie wordt op het moment van besluitvorming heel duidelijk hoe moeilijk het is om harde en zachte systeembenaderingen met elkaar te verbinden. In een systeem dat vooral taakgericht opereert, krijgt die onderstroom niet vaak de aandacht: men is primair bezig met de taak, de opdracht, het werk. Op het moment dat dilemma's en conflicten in de onderstroom zich manifesteren, worden ze ook zichtbaar in de

¹⁹ In: Martijn Vroemen, 'Groepsdynamiek en het team als systeem', in: Bregje Kessener en Leike van Oss, *Meer dan de som der delen*, Deventer 2019, pp. 348.

²⁰ Martijn Vroemen, 'Groepsdynamiek en het team als systeem', in: Bregje Kessener en Leike van Oss, *Meer dan de som der delen*, Deventer 2019, pp. 349-350.

'bovenstroom', met alle gevolgen van dien. Was de samenwerking op stedelijk niveau zó vormgegeven dat de lokale gemeenschappen geïnspireerd en ondersteund werden? Een buitenstaander zou kunnen zeggen: het was een verkeerd besluit dat de wijkkerkenraad nam. Maar uit Hetteema's beschrijving blijkt dat juist dát besluit een katalysator bleek om de geblokkeerde energie van de buurtkerkers vrij te maken: het was een wake-up-call. Daarom is het zo krachtig dat de buurtkerk onderdeel blijft van het grotere geheel. Want juist in het dynamische geheel van tegenstellingen tussen de dimensies in dit kerkelijke verband ontstaat de spanning die nodig is om op vruchtbare manieren kunnen samenwerken.

Bloefactoren bekeken

Hetteema benoemt de kracht van de samenwerking als één van de bloefactoren van de buurtgemeente. De term 'bloefactor' lijkt een bewuste keuze, want ook hier kiest Hetteema nadrukkelijk voor een ander dan het vaak dominante perspectief. Hij legt de focus niet op problemen, die opgelost moeten worden, maar zet in op een waarderende blik: welke kracht en kwaliteit is al aanwezig in de gemeenschap? Hoe kan die kracht zo goed mogelijk tot bloei komen en daarmee het proces van gemeenteopbouw wortels geven en vrucht doen laten dragen? Kijken vanuit bloefactoren is afkomstig uit een veranderkundige benadering die zijn wortels vindt in positieve psychologie. In Nederland is het bekend en in zwang onder de noemer 'Waarderend Veranderen' of 'Appreciative Inquiry'. Een belangrijk principe van deze benadering is dat verandering primair ontstaat waar mensen écht met elkaar in gesprek gaan. "*Words create worlds*"²¹ is een gezegde, dat de kracht van de dialoog als sleutel voor verandering illustreert. De vier bloefactoren die Hetteema benoemt hebben hier allemaal te maken: ze ademen de continue dialoog tussen kerk en buurt. Soms praat de een en lijkt de ander nauwelijks terug te praten, soms verheffen beiden hun stem, maar altijd verhouden zij zich tot elkaar. Ook de vier andere principes van waarderend veranderen worden zichtbaar in de bloefactoren die Hetteema beschrijft.

- Het poëtische principe (het verhaal van de gemeente met haar verleden, heden en toekomst) wordt concreet in de levende omgang met de missie van Kerk in Laak
- Het simultaneiteitsprincipe (veranderen en onderzoeken gaan hand in hand) zien we terug in de zin 'steeds zoekt de gemeente een jasje dat haar past'.
- Het anticipatoire principe (hoopvol verwachten levert hoopvol handelen op) komt tot uiting in de principiële en trouwe nabijheid in de wijk, die tot ongedachte bondgenootschappen leidt.
- Het positieve principe (een positieve insteek werkt krachtiger dan een negatieve) helpt Kerk in Laak, ondanks tegenvallende ervaringen op kruispunten opnieuw te zoeken naar verbinding met partners.

De concrete Laakse vertaling van deze principes van waarderend veranderen laten zien hoe krachtig en kwalitatief kwetsbaarheid kan zijn - als we bereid zijn om het (zo) te willen zien.

'Geest boven structuur.' Huis, tiny house en caravan

Aan het slot van deze reflectie keren we terug naar de titel van dit artikel. In 2019 presenteert de Protestantse Kerk haar nota 'Mozaiek van kerkplekken'.²² Daarin zoekt ze

²¹ Zie bijvoorbeeld Robbert Masselink e.a., *Veranderen met appreciative inquiry. Waarderend actieonderzoek in de praktijk*, Amsterdam 2020, pp. 9, 43-44.

²² René de Reuver, Martijn Vellekoop, *Mozaiek van kerkplekken. Over verbinding tussen bestaande en nieuwe vormen van kerk-zijn*, Utrecht 2019. Zie <https://www.protestantsekerk.nl/thema/mozaiek-van-kerkplekken/> (geraadpleegd 22-12-2021)

ruimte voor en verbinding van verschillende kerkplekken. Beeldend worden drie typen geloofsgemeenschap gepresenteerd: huis, tiny house en caravan. Ontwikkelingen in de pionierswereld zijn de aanleiding voor dit rapport en de bijbehorende aanpassingen in de kerkorde. Allerlei pioniersplekken blijken niet te passen binnen het bestaande kerkordelijke plaatje. Daarvoor zijn ze te licht, te klein en soms ook te tijdelijk. Er is daarom ruimte gemaakt voor andere vormen van kerk-zijn. Het huis staat voor de 'gewone' gemeente, het tiny house voor de zogenaamde kerngemeente met een zo licht mogelijke organisatiestructuur en de caravan voor flexibele, doorgaans kleine en soms ook tijdelijke kerkplekken zonder lidmaatschap. Kerk in Laak is in formele zin geen kerngemeente, ze is 'een voorziening', maar heeft wel de trekken van een kerngemeente.²³

We melden deze beweging binnen de PKN omdat ze - ook kerkordelijke - ruimte biedt voor nieuwe vormen van kerk-zijn. Tegenwoordig hebben we niet meer zoveel op met instituties en institutioneel denken, maar dit nieuwe denken (en doen!) biedt wel een stevige bodem onder allerlei initiatieven voor kerkvernieuwing. Met Teun van der Leer pleiten we voor 'Geest boven structuur'.²⁴ In dit denken ligt de prioriteit bij het vernieuwende werk van de Geest, maar zitten we niet in de sfeer van een volstrekte minachting of verontachtzaming van de structurering van het kerkelijk leven ('Geest tegen structuur'). Deze kun je aantreffen in spiritualistische kringen die allergisch zijn voor elke vorm van expliciete structurering. De ervaring leert dat dat vaak niet goed afloopt, want structurering is er altijd, ook bij ontkenning of minachting ervan. Levend water vraagt om een bedding en daarom is het zaak dat kerken bewust kaders scheppen waarin dit levend water zo optimaal mogelijk kan stromen. Zo kunnen we dankbaar zijn voor de kerkordelijke hervormingen die bijvoorbeeld binnen de PKN ruimte hebben gemaakt voor vernieuwing en experimenten. De doorstart van Kerk in Laak als huisgemeente was onder vroegere kerkordelijke en mentale condities waarschijnlijk helemaal niet mogelijk geweest...

Nadine van Hierden is docent organisatiekunde bij het Centrum voor Beroepsvorming en Spiritualiteit, verbonden aan de Protestantse Theologische Universiteit.

E: b.van.hierden@pthu.nl

Sake Stoppels is lector Theologie aan de Christelijke Hogeschool te Ede (CHE). Hij is lid van de redactie van Inspirare.

E: sstoppels@che.nl

²³ De casus laat zien dat ook bij kerkordelijke wijzigingen omwille van een mozaiek aan kerkplekken bepaalde vormen van kerk-zijn toch nog niet volledig in te passen zijn. Hier is dan creativiteit en flexibiliteit geboden en die was er in Laak.

²⁴ Teun van der Leer, *Looking in the other direction. The Story of the Believers Church Conferences*, dissertatie VU Amsterdam 2021, p. 444. Zie ook p. 346ev.